

Лисенко В. А.*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розкрито засоби використання мультимедійних технологій під час вивчення української літератури, проаналізовано специфіку, роль, доцільність і особливості проведення таких уроків у процесі навчання та виховання молодого покоління.

Сьогодні дітям аби отримати інформацію, не обов'язково сидіти в школі, вони можуть це зробити самостійно, наприклад, через Інтернет. З появою всесвітньої мережі роль учителя змінюється, він має стати не передавачем готового матеріалу, а новатором, який підштовхує своїх вихованців до пошуку, обробки інформації, до формування в них різних компетенцій. Тому зараз успіх учнів на пряму залежить від якості роботи вчителя, від того, наскільки він здатний уловити дух і потреби часу. На цей час не можна залишатись вчорашніми вчителями завтрашньої школи! Беззаперечно, застосування комп'ютерних технологій на пряму відповідає потребам модернізації освіти. Поняття інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) охоплює не лише комп'ютерні програми, а всі сучасні засоби комунікації: телебачення, мобільні телефони, Інтернет тощо.

Питання про те, у якій мірі використовувати ІКТ на уроках, стоїть особливо гостро у вчителя літератури. Адже словесник, перш за все, має справу з мистецтвом слова, працює над розвитком мовлення, залучає учнів до духовності й естетичних цінностей. Урок літератури насамперед повинен притримуватись читацькоцентричної моделі навчання.

Не дивно, що деякі словесники остерігаються, щоб комп'ютер не витіснив учителя з уроку літератури; щоб яскравість медіатехнологій не затулила роботу зі словом; щоб велика кількість наочного матеріалу не ускладнила завдання вивчення літератури; щоб глибокий аналіз тексту подекуди не підмінявся невинуватими інтерактивними методиками.

Комп'ютер настільки глибоко ввійшов у різні сфери людського існування, що зупинити цей процес уже неможливо. Формується «образ нового, сучасного світу. Світу віртуально-мобільного, у якому панує Інтернет. Він проник в усі сфери нашого життя, змінив наші уявлення про час і простір» [2]. Медіатехнології в освіті є реальною частиною культури. Тож, учителю треба зробити комп'ютер своїм спільником, помічником.

Підтвердження цього ми бачимо в методичних рекомендаціях щодо вивчення української літератури: «В умовах розвитку інформаційних навчальних технологій слід інтенсивніше використовувати комп'ютерні програми та інші технічні засоби

---

* © Лисенко В. А.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

з української літератури, які сприяють зацікавленню школярів вивченням цього предмета, роблять урок змістовнішим та розмаїтішим, дають більше можливостей для самостійної роботи учнів, економлять час учителя» [1]. А в Державному стандарті базової і повної середньої освіти читаємо: «Формування покоління молоді, що буде захищеним та мобільним на ринку праці; здатним робити особистісний, духовно-світоглядний вибір; мати необхідні знання, навички і компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях; здатним до навчання упродовж життя» [3].

Відомо, що інформація засвоюється тим краще, чим більше каналів сприймання активізовано. Мультимедіа – це сучасна інформаційна технологія, що дозволяє об'єднувати в одній комп'ютерній програмно-технічній системі текст, звук, відео зображення, графічне зображення та анімацію (мультиплікацію).

Впровадження в практику уроку літератури медіатехніки набуло в останній час масового характеру.

Проте, як зазначає О. Ісаєва: «...на жаль, сьогодні процес використання комп'ютерних технологій у процесі вивчення літератури має стихійний характер» [4]. Тому так необхідно сформувати системний цілісний підхід до застосування ІКТ на шкільних уроках взагалі та заняттях літератури зокрема.

Сучасний педагог повинен володіти навичками роботи як із системними програмами (операційними, сервісними), так і із прикладними програмами (інструментарії роботи з текстами, графікою, таблицями та ін.). Тому логічно постає питання про виділення інформаційно-комунікаційної (ІК) компетентності як окремої складової професійної компетентності вчителя. За О.Шиловою та М.Лебедевою, ІК-компетентність – це «здатність індивіда вирішувати навчальні, життєві, професійні задачі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [5].

Сучасний урок неможливо уявити без застосування мультимедійних технологій, адже вони надають учителю можливість відтворити за короткий час значний за обсягом матеріал, подати його в незвичному аспекті, викликати в учнів нові образи, деталізувати нечітко сформовані уявлення, поглибити здобуті знання.

Учень сьогодні зазвичай краще за свого вчителя володіє інформаційними технологіями. Мозок дитини, спрямований на отримання знань у формі розважальних програм та ігор, набагато легше сприйме запропоновану на уроці інформацію за допомогою медіазасобів, які організують увагу, пробуджують цікавість, надають можливість проявити свої здібності та створюють стимули для долаання перешкод.

Учнів приваблює новизна проведення мультимедійних уроків, адже під час таких уроків створюється атмосфера реального спілкування, за якої школярі прагнуть висловити власні думки, виконати завдання. Діти виявляють інтерес до досліджу-

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

ваного матеріалу, не боїться працювати за комп'ютером, учаться самостійно працювати з навчальною, довідковою та іншою літературою із предмета. Вони прагнуть отримати високий результат, виконати додаткові завдання. Під час виконання практичних дій школярі розвивають навички самоконтролю.

Завдяки використанню на уроці літератури мультимедійних технологій структура уроку принципово не змінюється. У ньому як і раніше зберігаються всі основні етапи, змінюються, можливо, тільки їх тимчасові характеристики. Необхідно зазначити, що етап мотивації в цьому випадку розширюється й має пізнавальне навантаження. Це необхідна умова успішного навчання, оскільки без інтересу до поповнення відсутніх знань, без уяви й емоцій неможлива творча діяльність учня.

Поширеною мультимедійною технологією, якою користуються педагоги на уроках української літератури, є презентації. Їх структура із застосуванням гіпертекстових посилань розвиває системне, аналітичне мислення дітей. Окрім того, за допомогою презентації можна застосовувати різноманітні форми організації пізнавальної діяльності: фронтальну, групову, індивідуальну. Таким чином, мультимедійна презентація найбільш оптимально та ефективно відповідає дидактичній меті уроку літератури.

У презентації можна звернути увагу на головні аспекти. На екрані можна подати визначення, схеми, які учні записують у зошит (також можна конспект змісту презентації роздрукувати для кожного учня), тоді викладач, не витрачаючи час на записування, повторення, устигає зробити більше.

Презентацію (що є своєрідним конспектом теоретичного матеріалу) викладач проводить на одному комп'ютері (бажано із застосуванням засобів проєкції на настінний екран) або шляхом синхронного виведення на екрани робочих місць учнів одного й того ж кадру, якщо урок проходить у комп'ютерному класі. Перехід від кадру до кадру в цьому випадку має бути запрограмований тільки після натискання клавіш або клацання мишкою, без використання автоматичного переходу через певний час, оскільки час, необхідний для сприйняття учнями того чи іншого кадру з урахуванням додаткових пояснень, може бути різним залежно від рівня підготовки школярів.

У навчанні літератури особливу увагу сьогодні звертають на особисту діяльність учня з пошуку, усвідомлення й засвоєння нових знань. Педагог у цьому випадку є організатором процесу навчання, керівником самостійної діяльності учнів, який надає їм потрібну допомогу й підтримку.

Для самостійного засвоєння учнями української літератури вчитель може застосовувати інформаційно-навчальний посібник, який зручно використовувати в тих випадках, коли учень з якоїсь причини не встиг виконати завдання під час уроку, або якщо він пропустив тему через хворобу. Мультимедійний додаток дозволяє організувати таку роботу: він має бути

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

повним і містити матеріали з кількох суміжних тем. Це забезпечує можливість для самостійного вивчення розділів теми, а також для випереджувального навчання. Структура презентації в цьому випадку повинна бути досить складною, нелінійною, з великою кількістю розгалужень і ґрунтуватися на «ручному» присвоєнню об'єктам посилення на інші кадри (користувач клацає мишкою на відповідному об'єкті). Завдяки такій складній структурі важливо передбачити добре оформлені кадри, які виконують функцію «головного меню» (а також допоміжного меню) для вибору бажаної теми й підтеми, а також на кожному кадрі розмістити «типові» кнопки навігації, оформити в одному стилі «панель управління». Наявність мультимедійного забезпечення дозволяє компенсувати недостатню лабораторну базу, завдяки можливості моделювати процеси та явища.

Учитель-словесник може використовувати ІКТ і для визначення рівня навчальних досягнень школярів, що підвищує ефективність навчального процесу, активізує пізнавальну діяльність учнів. Тести можуть бути у формі слайдів із питаннями, відповіді на які учень записує в зошиті або на спеціальному бланку відповідей. За бажанням викладача зміна слайдів може бути налаштована на автоматичний перехід через певний проміжок часу. Можна підготувати завдання й організувати його через Інтернет. Під час створення тесту з вибором відповіді на комп'ютері можна організувати висновок про правильність (неправильність) зробленого вибору або без вказівки правильності зробленого вибору. Можна передбачити можливість повторного вибору відповіді. Такі тести мають передбачати виведення результатів про кількість правильних і неправильних відповідей. Окрім того, висновок питань тесту організовується випадковим чином (наприклад, з 20 питань учень бачить 10, обраних випадково), що створює ілюзію кількох різних варіантів тесту. За результатами таких тестів можна судити про ступінь готовності та бажання учнів засвоїти матеріал.

Проведення уроків літератури із залученням інформаційних технологій потребує серйозної підготовки. За О.Бриксіною конструювання такого уроку відбувається в кілька етапів. Це концептуальний (визначення дидактичної мети, доцільності використання інформаційних технологій для досягнення кінцевих результатів), технологічний (визначення форми уроку, відбір електронних засобів навчального призначення (ЕЗНП), операціональний (виділення основних елементів уроку, визначення місця електронних засобів навчального призначення у структурі уроку, вибір способів взаємодії фігурантів уроку з навчальними засобами) і етап педагогічної реалізації (переведення педагогічних принципів у конкретний навчальний вплив) [2].

Спостерігаючи за дітьми, можна помітили, що роботу з інформаційними технологіями краще планувати в другій половині уроку, оскільки під час спілкування з комп'ютером відбувається

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

надмірна активізація психічних структур, діти перезбуджуються, і це заважає подальшому ефективному засвоєнню матеріалу. Безумовно, час, відведений на безперервну роботу з комп'ютером, повинний відповідати встановленим санітарно-гігієнічним нормам.

Труднощі, з яким найчастіше зустрічається вчитель під час застосування на уроках літератури комп'ютерних технологій, переважно зумовлені недостатнім забезпеченням шкіл якісними технічними засобами навчання.

У процесі викладання української літератури педагог має звертатися до перегляду фільмів або їх фрагментів із вивчених за програмовими текстами, наприклад, «Тіні забутих предків», за повістю М.Коцюбинського, «Захар Беркут» за І.Я.Франком, «Україна в огні» О.Довженка, «Наталка Полтавка» за І.Котляревським «Хазяїн», «Сто тисяч» за І.Карпенком-Карим та інші. Доцільно використовувати записи телепередач «Великі Українці», «Обличчя української історії», «Обличчя України», «Нова енциклопедія Поділля», «Розстріляне відродження. Червоний ренесанс» про письменників, що вивчаються в шкільному курсі української літератури, наприклад, про Бориса Олійника, Олеся Гончара, Івана Багряного, Олександра Довженка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Василя Симоненка, Василя Стуса, Тараса Шевченка, Володимира Сосюру та багатьох інших.

Сучасна науково-педагогічна література подає безліч різноманітних мультимедійних жанрів: блок-тема, медіа-урок, самодиктант, тестові завдання, медіа проект, медіатвори, творчі презентації, віртуальні екскурсії, медіа експресії, літературний портрет, динамічні таблиці, статичні таблиці, що доречно використовувати на уроках української літератури

Розкриємо на прикладі вивчення життя та творчості Т.Г.Шевченка, як можна використовувати інформаційні технології безпосередньо на уроках української літератури для того, щоб полегшити усвідомлене, неформальне отримання сталих знань учнями, зробити цей процес творчим, цікавим, яскравим – естетизувати його, щоб на основі сформованого інтересу закласти підвалини потреби в самоосвіті, самовдосконаленні в подальшому житті.

Динамічні таблиці допомагають учням зрозуміти процес «народження» і функціонування правила: потрібні елементи з'являються й зникають, рухаються, збільшуються, переміщуються; іноді для створення бажаного ефекту застосовується звукове оформлення, анімаційні вставки тощо. Матеріал підібраний з орієнтацією на асоціативне, образне мислення учнів, що розглядається на першому занятті з вивчення творчості Т.Г.Шевченка, і звучить так: «Тарас Шевченко. Перші поетичні твори баладного та елегійного жанрів. ТЛ: елегія, поглиблення поняття про лірику й ліро-епіку» слід подати через презентацію з використанням динамічних таблиць, де будуть підібрані

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

малюнки, картини з життя та творчістю поета. При появі певного малюнка, учні озвучують подію з життя Тараса, доводячи, як саме це вплинуло на його геніальність, талановитість. Не слід готувати насичену презентацію з перерахуванням дат, подій, учні 9 класу вже знають біографію Кобзаря з попередніх класів. А саме презентація в малюнках дасть змогу їм пригадати та самостійно сформулювати, що Т.Г.Шевченко – великий геній та пророк України. А вчитель виявить прогалини, неточності в знаннях учнів і наштовхне їх на правильний висновок.

Далі пропонуємо завантажити аудіокнижки: «До Основ'яненка», «Лілея», «На вічну пам'ять Котляревському», «Причинна» та романс «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), які можна знайти через пошукову систему в Інтернеті. Радимо також через youtube знайти, як ці твори читають звичайні українці, діти та порівняти їх виконання із професійними читцями, звернути увагу на різну інтонацію, манеру читання, адже учні погано вчать на пам'ять у 9 класі, а це психологічно наштовхне їх вивчити уривок із поезії не гірше за інших. Одні комплексують, бо не можуть так розповісти, як професійний читець, інші вважають, що це не потрібно їм у житті, а третіх стимулює, що мала дитина й та знає цей уривок, а я – ні.

З питання теорії літератури раджу завітати на сайт <http://www.ukrlit.vn.ua>, де можна знайти цікаву інформацію з питання: елегія, поглиблення поняття про лірику й ліро-епіку, яка допоможе створити динамічні таблиці. Їх анімована поява допоможе краще зрозуміти матеріал, швидко запам'ятати та якісно застосувати набуті знання.

Мультимедійний проект, що містить документи, фотографії, таблиці, ілюстративний матеріал, аудіо- та відеофрагменти, скомпоновані в послідовному порядку дає змогу найбільш повно і яскраво розповісти учням про життєвий і творчий шлях письменника чи поета. Його можна використовувати на другому уроці, який звучить так: «Тарас Шевченко. «Гайдамаки». Тут слід підключити до роботи учнів, які підготують презентацію про складність історичної долі українського народу, невідворотність його боротьби за визволення, а також трагічні сторінки історії, по-сучасному оцінити минуле. Для економії часу варто порадити учням сайти: <http://www.ukrlit.vn.ua>, <http://www.parta.com.ua>, <http://uareferats.com>, <http://www.history.vn.ua>, на них перевірена інформація, і це дасть змогу не копатися в Інтернет-смітті. Ці презентації мають бути на 5-10 слайдів, учні мають самі їх озвучувати, а не скачати готові з Інтернету, наголосити на тому, що важливе їхнє бачення цих подій.

Далі доречно закачати аудіо книгу: <http://u623137.letitbit.net/download/587353603377/gaydamaki.zip.html>, але завчасно прослухати і обрати уривки, які допоможуть краще передати образи повсталою народу. Рекомендую, як взірць виразного читання уривку з поеми читає Анатолій Гніровський <https://www.youtube.com/watch?v=dsqJMs4azNM>. Також під

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

музику (обрати за настроєм ваших учнів) зачитати уривок із поеми «Встала весна». Інформація на сайті <http://www.ukrlit.vn.ua/article/419.html> допоможе скласти презентацію до характеристики образу Яреми. Сайт <http://images.yandex.ua/yandsearch?text> допоможе підібрати ілюстрації для презентації учнів та вашої власної.

Віртуальні екскурсії як мультимедійну технологію також варто застосовувати на уроках літератури під час вивчення теми «Тарас Шевченко «Садок вишневий коло хати...», «Доля», «Росли укупочці, зросли...», під час якої діти відвідують тогочасну Звенигородщину. На основі документального фільму «Тарас Шевченко «Заповіт» (1992-1997 роки) 1-12 с. можна створити подорож у дитинство, юність Тараса, познайомитися з матір'ю, батьком, дідами, сестрами, братами, паном, друзями, сусідами Тараса. Завітати до його оселі, мандрувати з ним полями, випасати вівці, учитися в тогочасній школі, шукати маляра для науки. Фільм знятий Богданом Ступкою таким чином, що поєднує в собі його коментарі та уривки з художнього фільму «Шевченко». Обов'язково озвучте екскурсію поезіями, проаналізуйте їх, пройміться тим сумом за батьківщиною Тараса.

Доречним на уроках літератури буде й медіа-проект. Кожен школяр-учасник проекту вибирає для себе індивідуальні засоби й оптимальний темп діяльності, виявляє самостійність, творчість, наполегливість у досягненні мети. Навчальна робота організовується в індивідуальній та груповій формах і складається із трьох етапів:

- відбір та вивчення інформаційно-професійної проблеми, засвоєння комп'ютерної мультимедіа-технології;
- створення та колективне обговорення пробних комп'ютерних мультимедіапрезентацій, створених на запропонованому вчителем інформаційному матеріалі;
- підготовка й представлення розгорнутої мультимедіа-презентації із проблеми із залученням додаткової знайденої учнями інформації й викладеної з урахуванням власної точки зору.

Цей жанр можна використати на уроці «Тарас Шевченко. Підсумковий урок: Світова велич українського поета». Для цього варто об'єднати учнів у групи, які працюватимуть над темами: «Огляд поетичної спадщини Т.Шевченка», «Малярський доробок Т.Г.Шевченка», «Міркування поета із «Щоденника», «Визначні діячі світової культури про Шевченка», «Його вплив на літератури інших народів», «Шевченко та історичний поступ України», «Вшанування пам'яті поета». Тут учні продемонструють свою майстерність, творчість, уміння підбирати цінну інформацію, використовувати додатковий матеріал.

Сам урок сплануйте, як подорож до музею, кожна група презентує свій зал, нехай оформлять його не лише мультимедійною презентацією, а як конкретний зал із книгами,

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

картинами. Головним на уроці має стати сказане слово, а зображення та відео допомагають краще уявити сказане слово.

Тестові завдання надзвичайно вдало можна формувати на інтерактивній дошці. Як відомо, є спеціальні програми, проте це можна робити й без них, розташувавши кожне запитання та варіанти відповідей на нього на окремому слайді. Такі тестові завдання зручно використовувати під час тематичного оцінювання, аудіювання тощо. Це можуть бути літературні диктанти, тести на перевірку знання тексту, тести «Вірю, не вірю», «Так чи ні». Це допоможе опитати всіх учнів, швидко перевірити відповіді, економія часу, не потрібно виготовляти сигнальні картки, роздруковувати тексти. Але слід чітко підбирати запитання в тестах, вони не мають бути об'ємними, відповідь на них має бути точна, щоб не забирати час на роздуми учнів. Швидко – точно – лаконічно. Ці тести є вже розроблені їх можна легко знайти в Інтернеті.

Медіа-урок – сукупність різноманітних мультимедійних прийомів, що працюють впродовж 45 хвилин уроку, сприяють повному розкриттю й усвідомленню учнями теми уроку. Такий урок – яскравий, динамічний, результативний.

Обираючи цей жанр слід пам'ятати, що на цьому уроці педагог лише ведучий. Тому інформація мультимедії має бути точною і правильно підбраною.

Можна використати на уроці «Тема жіночої долі у творчості Тараса Шевченка («Катерина», «Наймичка», «На панщині пшеницю жала...», «Марія», «У нашім раї на землі...»)» Тут слід підготувати презентацію про жінку як супроводжувала Тараса пожиттю. Інтернет (<https://www.youtube.com>) переповнений інформацією про кожну жінку: документальні фільми, безлічі відео, пісень до творів «Катерина», «Наймичка», «На панщині пшеницю жала...», «Марія», «У нашім раї на землі...». Важливо правильно підібрати матеріал, щоб він доповнював один одного, а учитель-словесник озвучував тільки висновки, залучуючи до цього учнів.

Публікації, інформаційні бюлетені – це цікава творча форма роботи, яка допоможе учням відчувати себе в ролі журналістів, редакторів. Робота над створенням публікацій має багато спільного із презентаційною технологією і сприяє формуванню соціальної, комунікативної, інтелектуальної, креативної, інформаційної, самоосвітньої компетенцій учнів. Працюючи із шаблонами програми Microsoft Office Publisher, учні вчатьсь знаходити цікаву інформацію за допомогою традиційних і сучасних інформаційних ресурсів, творчо опрацьовувати її, представляти власну позицію, власне бачення проблеми. Виконувати творчі завдання в цій програмі учні можуть як індивідуально, так і в групі. Створити публікації учні можуть на уроках: «Національна проблематика у творчості Тараса Шевченка періоду «Трьох літ» «Кавказ», «Тарас Шевченко «Чигрине, Чигрине...», «Великий льох», «Тарас Шевченко «Сон» («У

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

всього своя доля...»), «Тарас Шевченко «І мертвим, і живим, і ненарожденим...». Учні в ролі журналістів готують виступи, брошури, буклети про час описаний у поемах, героїв твору; беруть у них інтерв'ю, опублікувавши при цьому статтю. Надавати слово учням на уроці слід чітко визначити їм час виступу, демонстрацію, обов'язково робити висновок після виступу. До речі, такий жанр можна використовувати на інших уроках літератури, це допоможе учням розкрити свою креативність, виявити таланти, навчить їх використовувати знання в роботі.

Таким чином, мета педагогів – навчити учнів не лише опрацьовувати матеріали, а й уміти їх представляти, бо сьогодення вимагає від сучасної молоді не простого оволодіння комп'ютерною технікою, а й уміння нестандартно, творчо показати свою роботу, відстоювати свою думку та аргументувати свої дії. Переваги такої роботи надзвичайні, адже зростає зацікавленість предметом вивчення, учні самі стають творцями, ініціаторами нових ідей, розвивають свої інтелектуальні здібності.

Література:

1. Алборова С.З. Телекоммуникации как средство развития познавательного интереса учащихся: Автореф...дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Северо-Осетинский гос. ун-т им. К. Л. Хетагурова.; Владикавказ, 1999. – 14 с.
2. Байкенжина Д. Новые информационные технологии обучения в решении дидактических задач на уроке английского языка. [электронный ресурс] // Режим доступа до <http://www.natek.freenet.kz/baikenzhina1.htm>
3. Маркус Н. В. Особливості застосування інформаційних технологій як засобу гуманізації навчання молодших школярів // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне, 2002. – Вип. 23. – С. 171-173.
4. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения: (Педагогическая наука реформе школы). – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.
5. Новиков С. П. Применение новых информационных технологий в образовательном процессе // Педагогика. – 2003. – № 9. – С. 32-38.
6. Рождественська Д.Б. Інформаційний та психолого-педагогічний дослідницький потенціал освітнього портал «Діти України» // «Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору»: зб. наук. праць / За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атіка, 2004. – С.74-80.